

GLOBALLASHUVNING INGLIZ VA O‘ZBEK TILI LEKSIKASIGA TA’SIRI

Mamasodiqova Manzura Sobirboy qizi**Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti talabasi**<https://doi.org/10.5281/zenodo.21253986>**Annotatsiya**

Ushbu maqolada globallashuv jarayonining ingliz va o‘zbek tillari leksik tizimiga ko‘rsatayotgan ta’siri qiyosiy-tipologik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlar va xalqaro iqtisodiy-madaniy aloqalarning kuchayishi tufayli ikkala tilda ham yangi leksik birliklarning, xususan, o‘zlashma so‘zlar va neologizmlarning faol shakllanayotgani ko‘rsatib berilgan. Maqolada ingliz tilining lingua franca sifatidagi mavqeyi, o‘zbek tiliga inglizcha o‘zlashmalarning kirib kelish yo‘llari va usullari, shuningdek, bu jarayonning ijobiy va salbiy jihatlari yoritilgan. Tadqiqot davomida internet-texnologiyalar, IT sohasi, moda, sport va ommaviy madaniyat sohalaridagi konkret misollar asosida leksik o‘zlashtirish mexanizmlari ko‘rib chiqilgan hamda milliy til sofligini saqlash bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etish yo‘llari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: *globallashuv, leksikologiya, o‘zlashma so‘zlar, neologizm, lingua franca, tilning boyishi, milliy til sofligi, ijtimoiy tarmoq leksikasi.*

Abstract

This article examines the impact of globalization on the lexical systems of the English and Uzbek languages from a comparative-typological perspective. It demonstrates that the intensification of modern information and communication technologies, social media, and international economic and cultural relations has led to the active formation of new lexical units, particularly borrowings and neologisms, in both languages. The article discusses the status of English as a global lingua franca, the channels and mechanisms through which English borrowings enter the Uzbek language, and both the positive and negative aspects of this process. Based on concrete examples from the fields of internet technology, IT, fashion, sports, and mass culture, the study analyzes the mechanisms of lexical borrowing and proposes ways to address the challenges related to preserving the purity of the national language.

Keywords: *globalization, lexicology, borrowed words, neologism, lingua franca, language enrichment, purity of national language, social media vocabulary.*

Аннотация

В данной статье анализируется влияние процесса глобализации на лексические системы английского и узбекского языков с сравнительно-типологической точки зрения. Показано, что усиление современных информационно-коммуникационных технологий, социальных сетей, а также международных экономических и культурных связей приводит к активному формированию новых лексических единиц, в частности заимствований и неологизмов, в обоих языках. В статье рассматривается статус английского языка как языка международного общения (lingua franca), пути и способы проникновения английских заимствований в узбекский язык, а также положительные и отрицательные стороны данного процесса. На основе конкретных примеров из сфер интернет-технологий, IT, моды, спорта и массовой культуры проанализированы механизмы лексического

займствования и предложены пути решения проблем, связанных с сохранением чистоты национального языка.

Ключевые слова: глобализация, лексикология, заимствованные слова, неологизм, лингва франка, обогащение языка, чистота национального языка, лексика социальных сетей.

Kirish

XXI asr globallashuv asri sifatida nafaqat iqtisodiyot, siyosat va madaniyat sohalarida, balki tilshunoslik nuqtayi nazaridan ham chuqur o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, xalqaro savdo-sotiq aloqalarining kengayishi hamda ijtimoiy tarmoqlarning ommalashuvi natijasida dunyo tillari o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoni beqiyos darajada tezlashdi. Ushbu jarayonning eng ko'zga ko'ringan natijalaridan biri — tillarning leksik tarkibida yuz berayotgan o'zgarishlardir. Ingliz tili bugungi kunda xalqaro muloqot vositasi (lingua franca) maqomiga ega bo'lib, deyarli barcha tillarga, jumladan o'zbek tiliga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, globallashuv sharoitida milliy tilning boyib borishi bilan bir qatorda uning o'ziga xosligini yo'qotish xavfi ham mavjud. Shu bois ingliz va o'zbek tillari leksikasidagi o'zgarishlarni qiyosiy tahlil qilish, o'zlashma so'zlarning kirib kelish sabablari va oqibatlarini ilmiy asoslash muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotning maqsadi — globallashuv jarayonining ikkala til leksikasiga ko'rsatayotgan ta'sirini aniqlash, ularning o'xshash va farqli jihatlarini ochib berish hamda milliy til sofligini saqlash borasida amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism

Globallashuv va til leksikasi: nazariy asos

Tilshunoslikda leksika tilning eng harakatchan qatlami hisoblanadi, chunki u jamiyatda yuz berayotgan har qanday ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik o'zgarishlarga tezkor reaksiya bildiradi. Globallashuv tushunchasi esa dunyo mamlakatlari va xalqlari o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy va axborot aloqalarining chegara bilmay kengayib borishini anglatadi. Ushbu jarayon natijasida tillar o'rtasida uzluksiz leksik almashinuv yuz beradi: bir til boshqasidan so'z, atama yoki tushunchani o'zlashtiradi, natijada ikkala tomon ham o'zaro boyiydi.

Leksik o'zlashtirish jarayoni odatda uch bosqichda kechadi:

birinchi bosqichda so'z chet tilidan asl shaklida yoki unga yaqin shaklda kiritiladi;

ikkinchi bosqichda u qabul qiluvchi til grammatik va fonetik qoidalariga moslashadi;

uchinchi bosqichda esa so'z tilning faol lug'at boyligiga to'liq singib ketadi. Bugungi kunda bu jarayon internet va raqamli aloqa vositalari tufayli ancha tezlashgan — ilgari o'nlab yillar davom etgan o'zlashtirish jarayoni endi bir necha oy yoki hatto haftalar ichida sodir bo'lishi mumkin.

Ingliz tili leksikasiga globallashuvning ta'siri

Ingliz tili globallashuv jarayonining nafaqat ta'sir ko'rsatuvchi, balki ta'sirga uchrovchi tili sifatida ham namoyon bo'ladi. Dunyoning turli mintaqalaridan kelib chiqqan muhojirlar, xalqaro biznes va ommaviy madaniyat ta'sirida ingliz tili lug'at tarkibi boshqa tillardan ham so'z o'zlashtirib bormoqda — masalan, ispan tilidan “fiesta”, “taco”, yapon tilidan “sushi”, “emoji”, arab tilidan “hashtag” tarzidagi tushunchalarga yaqin yangi shakllanmalar kabi. Shu bilan birga, ingliz tilining o'zi texnologik taraqqiyot natijasida son-sanoqsiz yangi so'z va iboralarni yaratmoqda: “selfie”, “hashtag”, “influencer”, “podcast”, “streaming”, “cloud computing”, “blockchain” kabi atamalar so'nggi o'n-o'n besh yil ichida paydo bo'lib, butun dunyo tillariga tarqaldi.

Ijtimoiy tarmoqlar ta'sirida ingliz tilida qisqartma va akronimlardan foydalanish ham keng tarqaldi: “LOL”, “BRB”, “FYI”, “ASAP” kabi shakllar nafaqat yozma, balki og'zaki nutqqa ham kirib bordi. Bu jarayon ingliz tilining o'zini ham o'zgartirmoqda — norasmiy internet uslubi rasmiy nutqqa ham asta-sekin ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbek tili leksikasiga globallashuvning ta'siri

O'zbek tili leksikasida so'nggi o'ttiz yil ichida, ayniqsa mustaqillik yillaridan buyon, ingliz tilidan o'zlashgan so'zlar soni sezilarli darajada oshdi. Bu jarayon, birinchi navbatda, axborot texnologiyalari sohasida yaqqol namoyon bo'lmoqda: “kompyuter”, “internet”, “sayt”, “fayl”, “onlayn”, “offlayn”, “blogger”, “startup” kabi so'zlar o'zbek tilining faol lug'at qatlamiga to'liq singib ketgan. Iqtisodiyot va biznes sohasida esa “marketing”, “menejment”, “brend”, “franshiza”, “startup” kabi atamalar keng qo'llanilmoqda.

Ijtimoiy tarmoqlar va yoshlar nutqida ingliz tilidan o'zlashgan so'zlar yanada faolroq ishlatiladi: “layk”, “follower”, “stori”, “kontent”, “trend” kabi so'zlar amaliy muloqotda keng tarqalgan bo'lib, ularning ko'pchiligi hali adabiy me'yorga to'liq singib ulgurmagan. Moda va sport sohasida ham xuddi shunday holatni kuzatish mumkin: “fitnes”, “treninr”, “kasting”, “stayling” kabi so'zlar kundalik nutqning ajralmas qismiga aylangan. Shu bilan birga, o'zbek tili bu o'zlashmalarni o'z fonetik va morfologik qonuniyatlariga moslashtirib qabul qiladi, bu esa tilning ichki tizimini saqlab qolishga xizmat qiladi.

Qiyosiy tahlil: o'xshashlik va farqlar

Ikkala til leksikasidagi o'zgarishlarni qiyoslaganda bir qator umumiy va o'ziga xos jihatlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Umumiy jihat shundaki, ikkala tilda ham texnologik taraqqiyot va ijtimoiy tarmoqlar ta'sirida yangi leksik birliklar tez sur'atda shakllanmoqda, bunda IT va raqamli kommunikatsiya sohasi yetakchi o'rinni egallaydi. Farqli jihat esa shundaki, ingliz tili ko'proq so'z yasovchi (donor) til vazifasini bajarsa, o'zbek tili asosan qabul qiluvchi (retsipient) til ro'ida namoyon bo'lmoqda. Bundan tashqari, ingliz tilida o'zlashma so'zlar tilning fonetik tizimiga tezroq moslashsa, o'zbek tilida bu jarayon ko'pincha o'zlashma so'zning asl shaklini deyarli o'zgartirmagan holda, faqat yozuvda moslashtirish orqali amalga oshadi.

Yana bir muhim farq shundaki, o'zbek tilida o'zlashma so'zlarning ma'lum bir qismi hali kodifikatsiya qilinmagan, ya'ni lug'atlarda rasmiy tarzda qayd etilmagan bo'lib, ular ko'proq so'zlashuv uslubida qo'llaniladi. Ingliz tilida esa yangi so'zlar nisbatan tezroq lug'atlarga kiritiladi, bu esa ingliz tili leksikografiyasining rivojlanganligi va tez moslashuvchanligi bilan izohlanadi.

Globallashuv jarayonida yuzaga keladigan muammolar

Globallashuvning ijobiy tomonlari — tilning boyishi, yangi tushunchalarni ifodalash imkoniyatining kengayishi — bilan bir qatorda salbiy oqibatlari ham mavjud. Eng muhim muammolardan biri — milliy tilning o'ziga xos leksik boyligi, xususan sof o'zbekcha so'zlarning asta-sekin qo'llanishdan chiqib ketishi xavfidir. Ba'zi hollarda o'zbek tilida mavjud bo'lgan muqobil so'z turib, keraksiz yoki asossiz ravishda inglizcha so'zdan foydalanish holatlari kuzatiladi, bu esa til tozaligiga putur yetkazadi.

Yana bir muammo — yoshlar nutqida ortiqcha darajada inglizcha so'zlarni aralashtirib ishlatish natijasida vujudga keluvchi “aralash til” (kod almashinuvi) hodisasidir. Bu holat, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlarda, tilning grammatik va uslubiy me'yorlariga rioya qilmaslikka olib kelishi mumkin.

Muammolarni bartaraf etish yo'llari

Yuqorida qayd etilgan muammolarni bartaraf etish uchun bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Birinchidan, o'zbek tili lug'at boyligini muntazam yangilab boruvchi rasmiy terminologik komissiyalar faoliyatini kuchaytirish, yangi tushunchalar uchun o'zbekcha muqobil atamalarni ishlab chiqish zarur. Ikkinchidan, ta'lim tizimida, xususan maktab va oliy ta'lim dasturlarida ona tili sofligini saqlash bo'yicha maxsus mavzular kiritish, o'quvchi va talabalarda til madaniyatini shakllantirish lozim.

Uchinchidan, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda o'zbek tilining me'yoriy shakllarini targ'ib qilish, zarur bo'lmagan o'zlashmalardan voz kechishga undovchi ijtimoiy loyihalarni qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, globallashuv jarayonini butunlay inkor etish emas, balki uni ongli va tanlab yondashuv asosida boshqarish, ya'ni til uchun zarur bo'lgan yangi tushunchalarni qabul qilib, ortiqcha o'zlashmalardan saqlanish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, globallashuv jarayoni ingliz va o'zbek tillari leksikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ingliz tili xalqaro muloqot vositasi sifatida o'z ta'sir doirasini kengaytirib borayotgan bo'lsa, o'zbek tili bu jarayonda faol qabul qiluvchi til sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu jarayon, bir tomondan, tilning yangi tushunchalar bilan boyishiga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, milliy til sofligini saqlash borasida muayyan muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Shu sababli, globallashuv sharoitida tilshunoslar, pedagoglar va davlat idoralari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, ilmiy asoslangan til siyosatini yuritish orqali ushbu jarayonni muvozanatli boshqarish zarur. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu mavzuni korpus lingvistika usullari asosida statistik jihatdan chuqurroq o'rganish istiqbolli yo'nalish bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Crystal D. English as a Global Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 212 p.
2. Bake S. Language and Globalization. — London: Routledge, 2011. — 256 p.
3. Boboyeva T. O'zbek tili leksikologiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2019. — 184 b.
4. Mahmudov N. Til va globallashuv jarayonlari // O'zbek tili va adabiyoti jurnali. — 2021. — № 3. — B. 12–19.
5. Yusupov O'. Tilshunoslikda o'zlashma so'zlar muammosi. — Toshkent: Fan, 2018. — 210 b.
6. Rahimov A. Ijtimoiy tarmoqlar leksikasi va yoshlar nutqi // Til va adabiyot ta'limi. — 2022. — № 5. — B. 34–41.
7. Хидиров Х. Заимствования в узбекском языке в условиях глобализации. — Ташкент: Наука и технология, 2020. — 176 с.